

МИЛОШ ЖИВКОВИЋ

СВЕТ ФИЗИОЛОГА

И пред престолом беше као стаклено море слично кристалу; а сред престола и око престола четири жива бића пуна очију и спреда и састраг. И прво живо биће беше као лав, и друго живо биће као јунац, треће пак живо биће имаше лице као лице човека, и четврто живо биће беше орао који лети. И свако од четири жива бића имаше по шест крила, наоколо и изнутра пуних очију; и немају починка ни дању ни ноћу говорећи: „Свет, свет, свет је Господ Бог, сведржитељ, који беше и који јесте и који ће доћи.”

Откривење Јованово 4, 6–8.

И док корача ка закланом Богу јагњету, за живота, средњовековни човек заљубљен је у девојку страшну као војска под заставама. И на том путу кроз иглене уши нада се да на крају неће зачути плач и шкргут зуба. Било би добро по њега да успут носи књигу у руци. Та књига би, наравно, била Библија. Човек је постао Бог да би Бог постао човек по светом Атанасију Великом. Тако и Библија мора постати свака књига да би свака књига постала Библија. Тешко је наћи бољи пример неког дела једног времена које је извршило тај задатак кроз потпуну синтезу његове духовности – као што је то учинио Физиолог. Крајем хеленистичке епохе обриси златне и плаве Византије су били на виду са долазећим опожним мирисом Истока. Тројединична теологија заувек ће оплодити немирну платонистичку идеју. Настаје целина: теолошка, филозофска, естетска која има своју целовитост, константу и симболе који путују кроз време и простор до данашњих дана. Целовитост би означавао склад теолошких, филозофских и естетских погледа на појаве једног времена. Константа би наравно била сталност у њеном понављању кроз време. Симбол у раном средњем веку схватамо у смислу Символа вере. Симбол је име које има

мистични значај, битак. Одатле следи актуелност и значај Физиолога. Његова актуелност га чини великим уметничким делом. Постоје ли духовна целовитост, константа, симболизам савременог тренутка? Може ли се од теолошког нихилизма, научног материјализма, естетске декоративности то извући?

Како би изгледао данашњи Физиолог? Која би била његова целовитост и константа? Поразан би био закључак да за њим нема потребе. Не прати ли личност судбину симбола? Пут симбола је био пут од префињеног мистичког значења до лагодне игре речи глобалне културе. Све у Физиологу је усмерено обожењу личности и њеној христоцентричности. Хеленска „софија” дуго је тражила центар свог савреног круга. Нашла га је у оваплоћеном Богу Логосу. Свет Физиолога је такав да у њему за разлику од нашег не постоји граница између видљивог и невидљивог, Бога и човека, граница између кругова. У Физиологу се огледају теолошки, филозофски, научни, етички, естетички погледи средњовековног света. Он је описао један мали круг унутар великог. Његов свет је складан, целовит. Све је сједињено као Христова божанска и људска природа по сабору у Халкидону: несливено, непромењиво, неразлучно и неизмењиво.

Слово о науци

Змије не посте. Пеликани не хране своје младе крвљу. Птице не певају жалосно и не лете тужно. Све би то рекао један модеран научник. Али у средњем веку је другачије. Наука није у антици јасно одвојена од филозофије, а филозофија у средњем веку није одвојена од теологије. Нису јасно одређени ни методе, ни термини, ни предмет проучавања науке, све што она мора да има. Не можемо рећи да је Физиолог научни спис, али ни да није. Он свакако настаје под утицајем и Аристотелових, и Псеудо-Аристотелових списа, као и под утицајем Плинија Старијег и његовог знаменитог дела *Познавање природе*. Физиолог је енциклопедија средњег века, али не онако како је то Хомер за антику, или чувено дело Дидроа и Даламбера за нови век. Знање у средњем веку није разбијено да би се морало на једном месту скупити. Средњовековна наука није циљ сама себи. Алхемија никако није хемија. Средњовековни човек има целовит поглед на свет. Целина је сагледана кроз сваки њен део. Модерна наука, на пример Дарвин, стварање посматра узрочно-последично, расцепкано, узето из своје суштине. Наука у хришћанству посматра бића која су у својој суштини, битку. Нешто може бити лепо или носити неко знање само ако пружа ширину и не ограничава онога

који учи или воли. Физиолог јесте зналац о природи, филозоф, али он је, пре свега, теолог, онај који осећа живи логос у свету око себе. Раздвојити Физиолог као научни спис од Физиолога као богословског списа било би исто као када би почели да му цепамо стране.

Морамо покушати да разумемо појмове на којима Природослов стоји, да бисмо га читали. Дакле, у почетку беше реч, логос. Од Хераклита до Јована Богослова схваћена је на различите начине. У средњем веку логос је сам Христос, син Божји, спаситељ света. „Рече му Исус: ја сам пут и истина и живот; нико не долази к Оцу – сем кроз мене” (Матеј 14, 6). Све је одуховљено логосом. Земља је бременита логосом. Материја није мртва већ жива, будна, логосоносна. А логос постаје „фисис”, али не природа као објекат у просветитељском смислу, објекат који треба контролисати, којим треба загосподарити. Нити је земља више тамна и свемоћна Геа, мајка Титана. Није равноправна Богу коме се све покорава. Најсвеобухватнији је појам космоса. Могао је значити: украс, војни поредак, лепоту и на крају свемир, васељену. Огледало макрокосмоса је микрокосмос, човек, и тако је још од антике, па све до Његоша. Антички космос и историја се крећу у кругу, а старозаветни космос је линеаран, има свој почетак и крај, такав поглед наследили су хришћани. У том космосу наука није само питагорејско посматрање, Аристотелов „биос теоретикос”, епикурејско уживање у свету око себе. Нити је идеал складног космоса савршено уређен полис већ црква. И поставља се питање где се конкретно у Физиологу чује реч Божја, види оживљени „фисис” и осећа космос. Пример је прича о пантеру:

„Физиолог изобрази пантера како има такву природу да је са сваком животињом љубазан. Змији, пак, непријатељ је. Врло је шаролик као и риза Јосифова, и красан, и ћутљив и веома кратак. Кад једе и засити се спава у свом леглу. Трећег дана се буди и рикне призивајући громким гласом. Удаљене и оближње звери чују његов глас, а од гласа његовог сваки мирис ароматом одише, и следећи благомирис пантерова гласа, прибижише му се.

Тако и Господ наш Исус Христос, уста из мртвих трећег дана и сваки нам благомирис беше, удаљенима и онима који су у близини спокојство. И како рече апостол – мудра премудрост Спаса нашег Бога – свепрекрасни и живописан је Христос.”¹

Бог Логос је жив и он се може сусрести, волети, његов мирис се може осетити, у њему се може учествовати како су

¹ *Физиолог. Средњовековни медицински списи: (избор)*, прир. Милорад Лазиф, Просвета, Београд 1989, 36–37.

мислили исихасти. Физиолог прича да би на крају ућутао у тиховању попут Григорија Паламе. „Фисис” је оживљен логосом, он је мртав без логоса. Он је његова унутрашња сврха, Аристотелова „ентелехија”, глас у пантеру. Логос и „фисис” заједно чине козмос. Њега чине пантер, његова песма, Христос, писац и читалац, то чини украс, лепоту Физиолога.

И како је он научно дело, како поставити заједно науку и естетику? Кад ни једна ни друга нису дефинисане у модерном смислу тих речи? Како признати једну ботанику и зоологију, које не дају класификацију биљака и животиња, у савременом смислу тих речи? Али и Физиолог јесте научно дело – јер открива законе на којима свет почива, и има себи својствен *систем* кога се доследно држи.

И у томе је лепота науке у средњем веку. Она у модерном смислу не постоји, али управо зато је слободна, слободна од себе. Утолико лепша и ближа Богу колико посматра лет тужних птица.

Слово о моралу

Физиолог се може одредити и као скуп дидактичних прича о животињама. Алегоријски симболи имају за циљ да поуче читаоца, да га сачувају од греха, науче врлини и припреме за васкрсење. Саламандер пролази кроз ватру, а огањ га не опече, тако и праведник са вером може проћи кроз све изазове: „Писа се дакле да ако и кроз огањ прођеш неће те сагорети.”²

Приче у овој књизи нису, наравно басне. Ни по структури, ни по стилској обради, ни по сложеном теолошком смислу. И тај, дидактични слој у нашој књизи је наслеђен, антички. Филозофија настаје када језик митоса бива поражен пред античким логосом. А филозофска дидактика је врло битна у антици. На почетку имамо басне, касније комедију, трагедију, и на крају сатиру. Симболика животињског света врло је битна. Још у чувеним Хомеровим поређењима, код Езопа, Аристофана, Петронија. И то наслеђе се меша са наслеђем Израилља који је читаво своје постојање посветио и уредио према једној књизи. Снага Мојсијевих закона и снага разума усамљеног филозофа се мешају, помешане са мистиком хришћанства стварају једну нову аксиологију. Моралистичне поуке у Физиологу изнесене су врло јасно, и у свакој причи долазе увек на крају. Чини се да је филозофско-теолошка димензија само оквир за дидактичну причу. Хришћанска црква поседује све кључеве у средњем веку. „Претпостављало се да се

² Исто, 46.

битна предност цркве као поседника 'праве вере' и састоји у томе што она, за разлику од 'неверних', зна одгонетку; одгонетку загонетке створеног света, непознату паганима, и одгонетку загонетке Писма, непознату Јеврејима. Поверени јој 'кључеви царства небеског' представљају истовремено кључ за космичку и за скриптуралну шифру, за два вида 'текста': за универзум, који се чита као енигматична књига, и за 'Књигу' (Библију), која се схвата као цео универзум – *universum symbolicum*."³

Физиолог преузима ауторитет који су некада имали велики филозофи учитељи: Питагора, Сократ, Платон. Управо зато није ни чудо што су разне варијанте дела приписиване раним хришћанским оцима: Епифанију Александријском, Атанасију, Василију Великом, Јерониму и другима. Не треба заборавити да је Христос поучавао као учитељ и да су апостоли били његови ученици, да је говорио у причама и користио симболе и алегорију, ту традицију настављају и творци Физиолога. Библија постаје свака књига да би свака књига постала Библија. „Ако је васељена школа онда је историја и пре свега 'свештена' историја, педагошки процес."⁴ Крст је симбол који учи, који доводи до сазнања, у који се уписују слова, бројеви и у коме се укршта космос. Хришћанску етику чине Мојсијеве заповести и Христова блаженства које је дао у беседи на Гори. Човек је огледало Бога, а створени свет је огледало човека. И сваки одраз је искривљен и тешко сагледив. Материја, још од Парменида, Платона, Плотина и онда код гностика схвата се као мрак, незнање, ружноћа. А у хришћанству не треба да буде тако, она је дата слабом човечијем виду да у њој види одсјаје светлости Божје. Земалски и небески живот су повезани: „Заиста, кажем вам, што год свежете на земљи биће свезано на небу, и што разрешите на земљи, биће разрешено на небу” (Матеј 18, 18).

Материја у Физиологу није схваћена као кнежевство ђавола. Још је Адам морао да именује животиње, а самим тим да им да сврху и симболику.

Човек је слободан. „Павле је вук који је постао овца, а Јуда овца која се преметнула у вука."⁵ Природослов учи своје читаоце животу у врлини да би се спасили греха. Физиолог није скуп свих могућих створења у природи, већ списак изабраних створења са јасним особинама и поруком. У причи о лисици описује се како се она прави мртва и превари птице да помисле да могу да је

³ Сергеј С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд 1982, 161.

⁴ Исто, 182.

⁵ Исто, 187.

нападну, те их изненада поједе, из тога Физиолог извлачи поуку: „Тако је и ђаво лукав са својим делима. И ко хоће да окуси његово дело тај умире. А дела његова су: убиства, блуд, среброљубље, наслађивање и од овога су такви и рођени.”⁶

Животиње дају разне моралне поуке, змија у себи садржи и добро и зло, у причи о грлици жене се саветују да буду верне, мрав може подсетити на важност побожности, а дијамант на неуништивост вере. Физиолог је неуморан саветник, али не прости саветодавац. Физиолог је, дакле, учитељ, учитељ Христовог пута, а идеални лик његове етике је дете, јер је неогреховљено и подсећа на Христа. Није више идеални лик антички јунак, Ахилеј жељан славе и јунаштва, изнад кога је једино неумољива судбина. Нити побожни фарисеј, нити филозоф стоик, нити сâм Сократ, нити достојанствени римски сенатор. „Ко је, дакле, највећи у царству небеском? И дозвола дете, постави га међу њих и рече: заиста вам кажем, ако се не обратите и не будете као деца, нећете ући у царство небеско. Ко се дакле понизи као ово дете, тај је највећи у царству небеском. И ко прими једно такво дете у моје име, мене прима” (Матеј 18, 2–5).

Слово о Боџословљу

„Свет видљиви и свет невидљиви уједињени су симболичким односима, који се разјашњавају у Писму. У разјашњавању ових симболичких односа се и састоји скоро главни циљ средњовековне науке и средњовековне уметности.”⁷

Физиолог је настао у Александрији, у периоду од II до IV века, не зна се тачно време. Настао је у сестри Богородичиног града, заветног Цариграда, кћери хеленизма, последњем дому антике. Она је град седамдесеторице, велике библиотеке, град Александра Македонског, град Атанасија и Кирила, Хипатије и касније монофизита. Управо овде „Платон почиње да чита библију”. Александријска школа алегоријског тумачења Писма настаје још крајем II века. Њој претходе наравно и апостол Павле и неке струје у хебрејском богословљу. Филон Александријски, јудео-грчки филозоф, покушао је да уједини тумачење библијских текстова са платонизмом. Биљни и животињски свет, по њему, крију у себи једно више, метафизичко значење. Његово дело наставља Ориген, чувени богослов, мученик и на крају јеретик. Неопходно

⁶ Физиолог. *Средњовековни медицински сѝиси: (избор)*, 38.

⁷ Дмитриј С. Лихачов, *Поеѝика сѝйаре руске књижевносѝи*, Српска књижевна задруга, Београд 1972, 188.

је да разумемо александријску школу да бисмо схватили Физиолог.

По Оригену, текст једне библијске приче има три значења: буквално-телесно, морално-душевно и на крају, мистично-духовно.

„Свето Писмо”, пише Ориген у свом делу *De principiis*, „било је састављено Духом Божјим и нема само оно значење које је очигледно, већ и друго, које је скривено од већине читалаца. Јер садржина Светог Писма је спољашњи облик извесних мистерија и слика божанствених ствари. У овоме је једнодушна целокупна црква да, пошто је цео закон духован, сви не могу да препознају духовно значење, него само они који су обдарени благодаћу Светога Духа у речи мудрости и знања.”⁸

И тако се мешају позна антика и рано хришћанство. Аристотелова и рибарска логика. Отуда молитве за Платона и Аристотела, молитве за спасење грчке мисли. Тиме и Физиолог прелази из хеленистичког у хришћанско наслеђе, погодан како по својој сложеној теолошкој симболици тако и по својој практичној, дидактичној црти. Јер читава византијска књижевност је „паганска у свом облику, а хришћанска по свом надахнућу”.⁹ И то дело касније стиже до Словена, и тиме они добијају једно чедо далеке Александрије, и још даљег хеленизма и тако антика улази у основу њихове културе и архетипа, то се уосталом дешава и читавој варварској Европи. Већ смо напоменули како је Физиолог у сталном разговору са Библијом, цитат из Библије саставни је део његовог текста, не уметнут, стран, већ онај који носи најдубље значење и у кога се аутор највише поузда.

Управо зато се намеће питање: Да ли је Физиолог јеретички спис? Како треба приступати светој књизи? Да ли се смеју користити њени цитати о животињама за изградњу једне сложене метафизике? Да ли алегоријско тумачење Физиолога може довести до монофизитства и порицања Христовог оваплоћења? Да ли је у њему машта пре вере? На сва ова питања морала је да одговара и Апокалипса Светог Јована, много снажнија од Физиолога по смелости слика, загонетности, по својој лепоти више женска од мушког Физиолога. Али, наравно, она је прихваћена.

„После шестог века нико није више изражавао сумњу у каноничност Откривења.”¹⁰ Физиолог је данас *органски* део светог

⁸ Нав. према: Џон Мајендорф, *Византијско богословље*, „Каленић”, Крагујевац 2008, 35.

⁹ Луј Бреје, *Византијска цивилизација*, Нолит, Београд 1976, 307.

¹⁰ Џон Мајендорф, нав. дело, 20.

предања. Природослов за разлику од Апокалипсе не доводи до мистичног заноса, чак до лудила. Његове загонетке имају своју одгонетку, он те не оставља самог са заводљивом маштом која води у грех.

У првом слову о змији каже се како она живот проводи у пустињи, пости четрдесет дана и подмлађује се. Поставља се питање: зашто змија то ради, који је пут до Бога? Физиолог каже: „На такав начин и ти, човече, ако желиш да да одгодиш древну остарелост земаљску, тесним и тегибним путем, гледај, о човече, како живи змија за своје спасење! Пости дакле и ти јер ћеш се уздржавањем обновити и бићеш у вољи Божјој... Одбаци, према томе, старог човека, то јест грехе, и потражи раселине камене, или тесно место као змија. Тесан и тегибан пут уводи у живот, а широк и простран одводи у пропаст.”¹¹ Физиолог не оставља места за лутање, он јасно каже који је прави пут. Алегирија вере не оставља недоумице, верска дидактика је јасна, али зашто би човек послушао такву „проповед” Физиолога? Ауторитет се прихвата због христољубља.

Највећи ауторитет је ауторитет Премудрости Божје. Украс у њеној коси је црква, а украс цркве је књига. Хришћански Бог се може представити у слици, али и у речи, литургијском певању. Он који се речима не може описати, он се речима и сликом може осетити, а у литургији се кроз причешће може заједничарити са Тројединим Богом. И животиње показују ту повезаност Христа и света, слово о чапљи: „... како је сасвим бео птић и ничег црног нема. Његова унутарња својства лече слепим очима... и чапља упија болест, у јару сунчевог жара и сажиче болест људску, расточи је и спасавају се чапља и болесник заједно. Добро је ово применити на лик Спасов: бео је Господ наш и сасвим је без црнила... и дошавши ка нама, народима, узне болести наше, и слабости однесе, узнесе се на Дрво крсно, и узашавши на висину плећи је плен Израиља.”¹²

На крелима чапље може се летети макар мало ка Христу, у белини њеног лица може се наслутити таворска исихастичка светлост, у њеним сузама могу се осетити Христове. Тако је чапљи дата велика част, али и тежак задатак, тај Божји печат је и благодат, и претежак терет, а тај знак, тајна односа света и Бога може се разрешити једино у евхаристији. Видимо, дакле, како је погрешно мишљење о хришћанском осуђивању тела, јер овај свет је Бог створио. Знаци неба морају бити дати у телу, реч Божја мора да

¹¹ *Физиолог. Средњовековни медицински списи: (избор)*, 34–35.

¹² Исто, 32.

гори у грму, петао мора надмудрити Петра, Христос мора умрети да би васкрсао, и мора се оваплотити. Касније ће се британски филозоф Дејвид Хјум питати у чувеном спору емпириста и рационалиста, да ли би Адам знао, само на основу изгледа воде, да се у њој може удавити? Ми се можемо питати – да ли би човек знао да Бог постоји да нема лепоте? За разлику од источних религија у центру створеног света је човек, човек који може постати личност и бити слободан само у Богу, и тако је од Августина, Паламе, Јустина Поповића, Мајендорфа, у свакој минијатури и куполи.

А у причи о лаву имамо увек изнова доживљен смисао света и очекивање спасења, визију Христа:

„... Физиолог изобрази лава: Како лав три својства има; прво његово својство је да чим крене у у гору стиче осећај за ловца, и својом опрезношћу замеће траг да не би ловци, следећи траг, нашли његово склониште и ухватили га.

Тако и Спас наш, мудри лав, изиђе од колена Јудина и корена Давидова, који послан би од јединосушног Оца и надиђе умне своје претходнике. Онај који је Божанство – с анђелима анђео будући, с арханђелима – арханђео, с престолима – престо. С властима – власт. Све до доласка свога. И сиђе у утробу пресвете и славне приснодеве Марије како би спасао прелашћени род људски. И слово постаде плот и усели се у нас. Зато они који не схватише долазак вишње силе говораху му: Ко јесте тај цар славе?”¹³

Слово о лейоџи

У Физиологу преовладава тон смирености, смерности, богољубља, човекољубља, основних хришћанских естетских принципа. Оно што је добро то је и лепо, лепо је само дело побожности: „Уподоби се, о човече, мравима и угледај се на оне подвижнике Господа ради који носе своје добродети као духовна бремена... и у привременом животу сабирају и сипају у житнице, и у клети Христове, да би, када дође зима овог пролазног живота, нашли спокојство за подвиге своје. Према слову Господњем, дођите сви који сте се трудили и који сте обременени и ја ћу вам покој бити.”¹⁴

Христово распеће је теолошки, филозофски, морални, али можда у првом реду естетски феномен. Христова лепота је за хришћанина тајна над тајнама. Мистичан је ужас распећа, али се он силом божанске љубави претвара у мистичну лепоту.

¹³ Исто, 31.

¹⁴ Исто, 40.

Богочовек, распет на крсту прихвата грехе људске на себе. Он постаје симбол натопљен крвљу, болно је тело његово. „Боже мој, боже мој зашто ме остави?” (Матеј 27, 46) Богочовек је примио својом љубављу туђе грехе на себе. То је прекретница историје и сваког појединачног живота. Његова жртва утемељена је у светој тајни причешћа, у лепоти живих симбола хлеба и вина. Нема никакве нејасноће у речима кнеза Мишкина да ће лепота спасити свет. То је свакако мистична лепота Христовог распећа. Лепота жртвовања за друге. Али како то представити уметнички, обликовати? Какав је уметник у средњем веку?

Уметник се не игра Бога већ му се приближава. Он не ствара неки нови, свој, лажни свет, већ овај наш чини сличнији оном небеском, и то није лаж већ смисао живота. Уметник није крадљивац под маском, прерушени ђаво, већ тумач небеса, једини човек који покушава да опише неописиво, да из сложености крене ка једноставности, ка непропадању, ка жртви која доноси бесмртност. Једини доказ човекове повезаности са Богом, једино његово оружје у борби против ништавила јесу молитва и уметност. Уметник живи у свом делу, ослобађа ону клицу стварања у себи, ту једину искру, једину утеху човека. Читава средњовековна уметност покушава да дочара оваплоћење. Преко слике, писма, музике. Човек средњег века ретко кад је знао да чита. Црква је реч претварала у слику, и он ју је тако и доживљавао. И Физиолог прво дозива слике из таме, из архетипа. Слика у Физиологу је мала минијатура, илустрација, прозор у други свет. *Свака њрича у Физиолоџу је као мала икона*. Он слика магловито. Оставља само контуре. Физички лик животиње уопште није ни битан, Физиолог је наративан, а не дескриптиван.

Он оставља места машти, али не машти да дочара алегоријско значење, већ помаже читаоцу да осети сву лепоту Божјег света. У Физиологу се нигде не каже реч *лейоџа*, али је и она дата у алегорији и може се осетити. Али какав може бити глас грлице? Какав може бити једнорог? А какве су вечно отворене очи лава ако гледају у Христа? Зографи су тако добро користили асоцијативност симбола Физиолога. Довољан је лав да подсети на Марка, али он може представљати и месију, снагу, чак и султана Мурата. Ако се насликају две грлице у руци Јована Крститеља у Милешеви, на пример, оне могу бити симбол љубави, верности, или жртве због тек рођеног детета. Али та грлица пева, она никада не ћути, она лети између смисла, присутна и на тој слици и у Житију Алексија Божјег човека у лику његове жене, у свакој монахињи и тако све до Богородице. То је један круг симбола који де-

лују у исто време неразлучиви, неодвојиви. Сlike које подсети на Физиолог у цркви увек су приче, а свака црква је књига.

И српска средњовековна књижевност је користила симболе из Физиолога. У средњем веку све књиге су повезане, извор њиховог повезивања је Библија. Из службе Светом Сави од Теодосија Хиландарца, прва песма другог канона, одломак:

„премудро ли твога богоразума
којим извара оца својега ловом на јелене
Христу, оче, ујеленивши душу своју
и Христовом љубављу паљен
ка источнику бесмрћа
њему притекао јеси.
Према небеским лепотама изнад ума
љубављу покретан,
од земаљске малолепности побегавши,
јелењим трчањем Христа затражио јеси,
у жељеном од њега, Саво оче, не превари се.”¹⁵

Слика јелена, хтонског бића, обogaћена је типичном средњовековном сликом лова. Али хтонска животиња постаје Сава који бежи ка Христу. Етимолошка фигура сјајно доприниси снази слике која се читава ојелењава. У метафори јелена концентрисани су и паганско и хришћанско и античко, живот и смрт, читав један пут. Боје су врло јаке, слика је врло динамична. Теодосије врло користи спој речи и слике, ту синкретичност средњег века. Одавде се брзо можемо пребацити на Откровење Варухово, на један апокриф који је као и сви други још визуелнији и врло симболичан. Обратићемо пажњу се на опис феникса: „И, гле, птица прелеташе. Крила њена беху од истока до запада... а ова птица коју видиш да прелеће јесте заштитница читавог света... И видех сунце како оде и беше тужно и невесело као човек. Видех и птицу ону која иђаше за њим. И беше невесела...”¹⁶ Једна од најпознатијих фантастичних животиња је свакако феникс. О њему су писали и Овидије, Данте, Херодот, па чак и Шекспир. Слово о фениксу у Физиологу као и сва друга слова, никада се не може довршити, увек се може дописати. У колико различитих нијанси је машта бојила његова пера? Он је један од најјачих и најлепших симбола у Варуховом Откровењу посебан је осврт на улогу феникса као птице која штити свет од прејакe светлости, ту је акценат на проналажењу улоге феникса у космосу. Дакле у фениксу

¹⁵ *Сћара српска књижевност*, прир. Томислав Јовановић, Завод за уџбенике, Београд 1997, 128.

¹⁶ *Физиолог. Средњовековни медицински сјиси: (избор)*, 40.

је туга, та туга која прати читав свет од пада из раја, туга због прејакe светлости Божје, коју не може да истрпи ни птица рођена у огњу.

У средњовековном схватању феникса није битан аспект фениксове дуговечности, лепоте ватре у којој нестаје и пепела у коме се рађа. Феникс је, пре свега, симбол васкрсења. Христос је феникс. Зато је улога ове животиње тежа од осталих, она мора умрети да би васкрснула. То је разлика између хришћанске бесмртности феникса и паганске бесмртности вампира, бесмртности неба и земље. Феникс мора да покаже како ће читава природа поћи за Христом. А има ли шта лепше од васкрсења?

Сложене су везе Физиолога и народне књижевности. Морамо јасно подвући разлику између дидактичног слоја Физиолога у односу на басне и алегоријског слоја у односу на бајке. И бајке се користе симболима. У средњовековној књижевности много је битније шта се говори, а не како се говори. Форма, жанрови, стилске фигуре, јунаци, догађаји су подређени много битнијим функцијама, баш као у бајкама, баш као код Пропа. А царевић и најмлађи син у свакој средњовековној „бајци” јесте монах испосник, а принцеза Премудрост, „софиа”. Симболи у бајкама имају магијску, а у Физиологу верску природу. И читава природа је жива, време и простор се лако савлађују у бајкама, то је као и у Физиологу. Митски свет је један сложен систем: „очито, у позадини целог система света стоји подела на три сфере (људску, животињску, митску)”.¹⁷ И у бајци је спољашњост важна. „Јунакиња као своју главну врлину има управо лепоту. Лепо је одсјај божанског у бајци, ту се јавља извесна религиозност бајке.”¹⁸ Али у Физиологу спољашњи лик се може превазићи, на пример, у причи о змији, али и лепа спољашњост не мора бити знак врлине (јаребица). У бајци естетика је етика, а у Природослову етика је естетика.

Физиолог је, наравно, утицао и на световне писце. На пример, у ренесанси, занимљиво је како о грлици пише Дубровчанин Цоре Држић. Држић, након што је описао понашање грлице, каже: „Ово је зламенје свакому ки љуби тер послѣ љубљенје несрећом изгуби.”¹⁹ А Физиолог закључује да је грлица као Христос, а тек онда симбол верне жене: „И узиђе на гору Таворску; одвајајући се и одлазећи с љубављу; и као и грлица, тако се исказа,

¹⁷ Немања Радловић, *Слика светиа у српским народним бајкама*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2009, 169.

¹⁸ Исто, 178.

¹⁹ Злата Бојовић, *Књижевности Дубровника*, Филолошки факултет – „Кораци”, Београд–Крагујевац 2007, 41.

а као голуб ћу се поучити.”²⁰ Разлика између Физиолога и модерне лирике јесте у томе што у њему лирски субјект не постоји и ми Физиолог зато тешко прихватамо као поезију. А у центру Природослова и лирике налази се метафора. Држић креће ка човеку, а Физиолог ка Богу, Држић користи индукцију, а Физиолог дедукцију. То је пут на доле и пут на горе. Не можемо рећи која је естетика боља, али јасније се могу сагледати супротстављене. Естетика дела и целине. Дакле, примера примене симбола Физиолога, утицаја његове естетике је пуно, од чувеног описа идеалног места из Хиландарске повеље до Кафкиног преображаја. Естетика Физиолога може се јасно осетити у модерној књижевности. То је естетика живе природе, порука исписана кроз време на зидовима пред онима који су згрешли и пили из златних пехара храма Божју крв. Читав свет по Физиологу се треба окренути Богу као јединој лепоти, светлости. Како о томе беседи Свети Сава у Доментијановом житију:

„Не оне светлости што на истоку исходи и на западу заходи, што се временом окончава и што се наиласком ноћи одељује, коју заједно са животињама видимо. Но молимо светлости коју видети можемо с јединим анђелима, којој ни почетак не почиње ни крај не ишчезава.”²¹

Слово о Борхесовом језу

На крају ћемо споменути и једну књигу модерне књижевности која је пуна фантастичних животиња и која показује трансформацију идеје коју је носио Физиолог кроз векове. И ова књига на свој начин покушава да буде Библија после Библије. У питању је Борхесова књига *Приручник фантасџичне зоологије*. У њој се најбоље види промена човековог односа према науци, етици, богословљу, естетици. Промена књиге и света. Дакле, зашто Борхес пише, а зашто Физиолог?

Велики писац у предговору свог дела из 1969. године примећује: „Има неког лаганог ужитка у некорисној и испразној ерудицији.” А који је предговор Физиолога? Усуђујемо се рећи: У почетку беше реч. Код Аргентинца нема говора о науци. Њему је драже уколико су приче измаштаније, нестварније. То је чисто уживање у причи, у машти. Чини се да човек кроз историју уколико више жели да машта утолико то слабије може, а Борхес је

²⁰ *Физиолог. Средњовековни медицински списи: (избор)*, 48.

²¹ *Југословенске књижевности средњега века*, прир. Ђорђе Трифуновић, Просвета, Нолит, Завод за уџбенике, Београд 1982, 83.

најмаштовитији човек свог века. Што се више Борхес труди да обогати свет фантазије и учини га реалнијим – што је апсурдно – догађа се супротан процес. Борхес постаје Сизиф своје маште. Борхес је фантазиолог, а не физиолог. Има свакако нечег романтичарски узалудног у његовом делу. Он не припада ни модерном добу, али ни средњем веку, дух његовог Физиолога је антички, пантеистички. Његово дело је драгоценост, јер су његови симболи моћни и живи, мистични, а данас се ни ђаво не игра више са симболима. Он даје велик број бића из индијске, муслиманске, старогрчке и хришћанске теологије, цитира разне бестијариуме. Те приче издвојене из сакралног контекста делују као свештенице избачене из храмова. Лишене контекста читања оне губе сву снагу своје асоцијације, и везу са својим боговима. Борхес прича приче, а Физиолог пушта да се саме причају. Он је усамљени свештеник књижевности, чини се да је на крају дух напустио причу, и да се заљубљена машта игра сама са својим тужним утварама. Борхес је модерни Физиолог, последњи који је толико волео симболе да је покушао да их стави на једно место и испуни стари завет да се читав свет нађе у једној књизи.

И шта сад, на крају, још рећи о Физиологу, тој енциклопедији средњег века? С којом лакоћом Физиолог учи о теологији, науци, филозофији, моралу, лепоти? Како складно говори о томе како је Бог постао човек, да би човек постао Бог и како силно жели да постане Библија? И како даје јединствену слику света као целине. И као круна природословног света, као врхунац његове естетике издиже се симболика константинопољске Свете Софије. Света Софија је најбоље показала како је уметност оно једино што повезује вечност и пролазност својом лепотом. Сјединиле су се у њој склад и пропорције антике, лепота старохришћанских времена и дух нечег новог, нечег што је настало са њом и што је одредило појам уметности средњег века, као што је то на свој начин одредио и Физиолог. Њен доживљај показује сву синкретичност уметности времена крста. Она је у исто време и песма над песмама у камену, дочарана литургија, Библија која је постала црква и слика савршено уређеног макрокосмоса и микрокосмоса.

На крају ћемо споменути причу о јежу, и то може деловати помало чудно. Иако га Борхес не би споменуо, нити имао за кућног љубимца. Јер модерном човеку он није довољно занимљив. Биће треба да буде фантастично и да има што више крила и буде што страшније. Али цео свет се може сагледати у јежу, у тами његове мале њушке, само се треба загледати. Јеж може бити зао и добар, ђаво који напада виноград цркве или брижни родитељ. Може бити и деце пијани и насмејани Дионис, ми сами, или

свако око нас. У причи о јежу осећа се и вино, крв Божја, ђаво и Царство небеско. Јеж је и феникс и грлица. Може и васкрснути и летети и запевати. И тек када заволимо јежа насмешиће нам се заклано јагње.